

Bokanmeldelse: Elevenes psykiske helse i skolen. Utdanning til å mestre egne liv

Edvard Befring

professor em. dr. philos. Edvard Befring
edvard.befring@isp.uio

Marit Uthus (red.) (2017)

Elevenes psykiske helse i skolen. Utdanning til å mestre egne liv.

Gyldendal, 312 sider

Psykiske vansker hos barn og unge med relasjon til deres skoleerfaringer har aldri vært noe vektlagt tema. Det svarer til skolens neglisjering av holdningslæring og elevenes følelsesliv. Derfor er det prisverdig at Marit Uthus har påtatt seg oppgaven med å redigere en antologi om emnet. I forordet påpeker hun at forfatterne av boken tar sikte på

å formidle viktig kunnskap om skolen som en helse- og læringsfremmende arena. Med tema som prestasjonspress, selvvverd, mobbing og marginalisering av sårbare elevgrupper ønsker vi å belyse hvordan elevenes psykiske helse påvirkes i møte med skolens krav. Andre temaer vektlegges for å løfte frem sentrale ressurser som det bør satses på i en helse- og læringsfremmende skole, som inkludering, positive lærer-elev-relasjoner, mentalisering og sosioemosjonell læring, mediepedagogikk og psykisk helse som eget fag i skolen.

Redaktøren poengterer også at lærere og spesialpedagoger må gis muligheten til å innta rollen som agenter i egen profesjonsutøvelse. Hvis det er slik at samfunnet ønsker og forventer at skolen skal ha ansvar for å fremme barn og unges psykiske helse, må de som arbeider der, få tillit og handlingsrom til å prioritere dette.

Dette sier med få ord at det her er tale om en mangfoldig bok, med et aktuelt tilfang av målsettinger og spørsmål, data og vurderinger knyttet til skoleelevers læring og deres psykiske og psykososiale liv.

For å gi et visst innblikk i innholdet har jeg valgt ut noen kapitler som bygger på egne empiriske data, for en kort omtale. Men først til det første kapitlet, der Mari Uthus gir en oversikt over ulike forsøk på å beskrive og forklare psykisk helse. Her viser hun også at barns og unges psykiske tilstand også har blitt knyttet til sentrale læringsbegrep som trivsel, livsmestring, motivasjon, selvoppfatning, selvregulering. Hun påpeker at verdien av å være aktør i eget liv framstår som «den viktigste byggesteinen for elevenes psykiske helse i skolen». Dette er et konstruktivt oppspill for innsirkling av et opplæringsrelevant psykisk helsebegrep. Som antydning vil det måtte innebefatte noe mer enn psykiatriske forståelsesmåter, og være innsiktet på barn og ungdom i en skolekontekst, med kritiske opplevelser og uttrykksmåter, risikofaktorer, selvbeskyttelse og andre forebyggende tilnærminger.

I kapittel to tar Einar og Sidsel Skaalvik for seg prestasjonspresset i skolen. Til tross for den oppmerksomheten kroppspresset har fått, er det prestasjonspresset i skolen som oppleves sterkest av de unge. Forfatterne refererer til et forskingsarbeid med et stort antall informanter fra ungdomstrinnet og videregående skole, der det ble stilt spørsmål både om press om å gjøre det bedre på skolen, om å arbeide mer med skolefagene, se ut og kle seg på en bestemt måte. Det framgikk at omkring 40 % av guttene opplevde et ganske sterkt eller svært sterkt press om å gjøre det bedre på skolen og å arbeide mer med skolefagene, mens dette gjaldt 50–60 % av jentene. I den samme undersøkelsen ble det stilt spørsmål om de unges opplevelser av nedstemthet, utmattelse og selvværd, og det framkom en klar sammenheng mellom opplevd prestasjonspress på skolen og disse indikatorene for psykisk helse. Forfatterne peker på at resultatene gir grunn til alvorlig bekymring.

Kapitlet beskriver også to ulike forståelsesmåter av skolens opplæringsmål: en læringsorientert og en prestasjonsorientert målstruktur. Mens den første legger vekt på å stimulere elevene til å sette egne mål og fremme deres læring og utvikling, legger den andre vekt på elevenes resultater. De empiriske analysene avdekket at målstruktur var korrelert med angitte psykiske helseindikatorer. Opplevelsen av en læringsorientert målstruktur var således relatert til høyere selvværd og opplevelse av mindre utmattelse, nedstemthet, angst og psykosomatiske plager enn det som framkom ved opplevelse av en prestasjonsorientert målstruktur.

Med den store vekten på å fremme en prestasjonsorientert målstruktur påpeker de at det er grunnlag for å snakke om et villet prestasjonspress. Psykiske helseutfordringer i skolen har et basalt grunnlag i det skolekonseptet som i lang tid har hatt en dominerende posisjon. Dette er en artikkel med en markant relevans og kvalitet.

I kapittel fire bygger Christian Wendelborg på egne data fra Elevundersøkelsen til å belyse hvordan elever som utsettes for mobbing og andre krenkelser i skolen, risikerer å utvikle psykiske helseplager, med de bekymringene det gir for deres læring og livsmestring. Her presenteres verdifulle empiriske analyser, særlig om

ulike former for mobbing. Det pekes blant annet på at elever som rammes av slike krenkelser, erfarer at det ikke nytter å si fra, og at de dermed opplever en dobbel krenkelse. Derfor er det av stor betydning å utvikle en skolekultur der det er nulltoleranse for krenkelser. I motsetning til den sanksjonerende tenkingen som har preget de norske mobbeprogrammene, løftes denne uønskede atferden opp på et pedagogisk plan. På linje med innskjerpelsen av praktiseringen av skolemiljøkravene fra 1. august 2017 er årvåkenhet og aktivitetsplikt sentrale stikkord. Men mens den departementale innskjerpelsen også tar for seg lærermobbing, begrenser dette kapitlet seg til elevmobbing. I begge tilfeller er utelatt de alvorlige legale krenkelsene som er forbundet med opplevelser av ydmykende tilbakemeldinger og taperstemplende vurdering, som blant annet blir rettferdiggjort ved den omtalte prestasjonsorienterte målstrukturen.

I kapittel seks og sju belyser Marit Uthus sentrale spørsmål knyttet til ivaretagelsen av elever som i særlig grad risikerer å oppleve å komme til kort. På basis av en egen empirisk studie viser hun at den ordinære opplæringen har markante begrensninger, og at det som på en temmelig misvisende måte kalles segregert opplæring, bærer i seg underkommuniserte muligheter. Det gjelder for barn og unge med funksjonshemninger, med behov for symmetrisk kommunikasjon, vennsksrelasjoner osv. Dette gjelder også realiseringen av tilpasset opplæring for elever med særlig talent, med deres konsentrasjons-/fordypningsbehov, som ikke blir omtalt her. Samtidig vises det til at skolens praksis kan bidra til at det knyttes uverdighet til opplæringstilbudet til elever med funksjonshemninger.

Med bakgrunn i egne data peker forfatteren på en nær sammenheng mellom elevers opplevelse av inkludering og deres psykiske helse, noe som kan stimulere til et helsefremmende inkluderingsbegrep. Hun framholder at lærere og spesialpedagoger trenger god kompetanse til å støtte opp om elevenes opplevelse av å høre til i læringsfelleskapene, deres mestring i skolefagene og deres muligheter til å innta roller som agenter i egne liv. Det helsefremmende inkluderingsbegrepet vektlegger dessuten at skoler trenger rikelig tilgang til spesialpedagogisk kompetanse og ressurser, som forutsetning for helsefremming og læring for alle skolens elever.

I kapittel åtte har Roger André Federici og Einar Skaalvik med grunnlag i tidligere omtalte data tatt for seg lærer-elev-relasjonen i form av emosjonell og instrumentell støtte, og dens betydning for elevenes opplevelse av prestasjonspress og for deres psykiske helse. Emosjonell støtte handler om elevenes opplevelse av å bli oppmuntret, verdsatt, akseptert og respektert av lærerne, og følelsen av å være trygg sammen med læreren. Instrumentell støtte dreier seg om å få konkrete råd og praktisk veiledning i skolearbeidet. Da det er en sterkt samvariasjon mellom de to formene for lærerstøtte, har dette skillet ikke noen praktisk betydning.

Det framgår at elevenes opplevelse av emosjonell støtte fra lærerne er konsekvent og negativt relatert til alle indikatorene for psykiske vansker. Det betyr

at jo mer emosjonelt støttende elevene opplever lærerne, jo mindre rapporterer de om press, utmattelse, nedstemthet, psykosomatiske plager og angst. Det framgår også en positiv sammenheng mellom emosjonell støtte og elevenes opplevelse av lykke.

Forfatterne påpeker at elever som opplever at lærerne er støttende, har bedre psykisk helse, opplever mindre prestasjonspress i skolen og mindre press knyttet til utseendet. Det framkom også en sterk tendens til at elever som har emosjonelt støttende lærere, opplever læringsstrukturen som overveiende læringsorientert og som mindre prestasjonsorientert. Disse resultatene viser at den målstrukturen elevene opplever i skolen, er sterkt preget av hva de enkelte lærerne gjør eller ikke gjør.

I kapittel elleve fremmer Anne Torhild Klomsten ideen om å sette elevenes psykiske helse på timeplanen. Hun påpeker at dermed kan skolen gi elevene muligheter til å reflektere over utfordrende tanker og følelser, for eksempel relatert til skolepress og sosiale sammenligninger, og oppdage at det de trodde var spesielt for seg, også gjelder for andre. Det kan i sin tur gi dem økt motstandskraft til å tåle utfordringene.

Flere av de kapitlene som ikke er direkte omtalt, bidrar til å utfylle boken med faglig relevante begreper og perspektiver som selververd, mentalisering, sosial og emosjonell læring.

I et kritisk perspektiv hadde det vært ønskelig med en felles disposisjon for alle kapitler, som omfattet en sammenfattende konklusjon og drøfting av premisser og forutsetninger for det framførte. De fleste feilskjær i denne boken er ellers for vanlige til å bry seg om. Det gjelder noen detaljopplysninger, en del ordbruk og uheldige kausalslutninger. Men en bedre kildevurdering ville styrket kvaliteten av enkelte kapitler, ved å forhindre at artikler uten en overbevisende troverdighet ukritisk hadde fått plass i en seriøs fagbok. I en tilvarende kategori hører begrepsdiskusjoner ved hjelp av en mengde løsrevne sitater, uten at det munner ut i en klargjørende oppfatning. Det ser også ut til at inkluderingsbegrepet benyttes mest som et ytrebegrep, som synonymt med integrering, og sjelden som et indrebegrep i betydningen av å oppleve seg som en verdsatt deltaker i et fellesskap.

Men alt i alt er dette en bok med klare faglige kvaliteter som kan stimulere både til bedre praksis og bedre forskning. De refererte kapitlene har gitt uttrykk for noen av de fremste kvalitetene med tanke på å bringe psykiske helseutfordringer til fremste linje i arbeidet for bedre vilkår for barn og unge. Mange av bokens kapitler er også tydelig preget av engasjement og innlevelse. Det er i seg selv av stor verdi. Det finnes mer enn nok av søvndyssende pedagogisk og spesialpedagogisk faglitteratur.